

Titel: Blade af en ældre journal

Citation: "Blade af en ældre journal", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K27*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Tonny Aagaard Olesen; Steen Tullberg, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2011 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-p264-kom-shoot-id1662ad4e-9f07-4c87-8bed-5e8704a7bd08.pdf> (tilgået 05. maj 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K27

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 1

◀ **abbrevieres** : afkortes, forkortes.

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 2

◀ **den Forstand, hvori Maleren forkorter** : se fx følgende passage i kap. XVI i G.E. Lessings skrift *Laokoon, oder über die Grenzen der Malerei und Poesie* (1766), kap. 3, jf. *Gotthold Ephraim Lessing's sämtliche Schriften* bd. 1-28, Berlin 1825-27, bd. 29-32, Berlin og Stettin 1828, ktl. 1747-1762; bd. 2, 1825, s. 269: »Die Malerei kann in ihren coexistirenden Compositionen nur einen einzigen Augenblick der Handlung nutzen, und muß daher den prägnantesten wählen, aus welchem das Vorhergehende und Folgende am begreiflichsten wird.«

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 2

◀ **den Tvivl ... Systemet arbejder sig frem mere og mere** : se fx følgende passager i H.L. Martensens anmeldelse »*Indledningsforedrag til det i November 1834 begyndte logiske Cursus paa den kongelige militaire Høiskole*. Af J.L. Heiberg, Lærer i Logik og Æsthetik ved den kgl. militaire Høiskole. 42 S. 8« i *Maanedsskrift for Litteratur*, udg. af »et Selskab«, bd. 16, Kbh. 1836, s. 515-528; s. 521: »Dette af Erfaringen og Bevidstheden uafhængige Punct søger Hegel at finde ved at *gjemmenføre* den dialectiske Tvivl.« Og s. 522: »Man kunde spørge, hvad en saa *intetsigende* Begyndelse kan nytte, men den Hegelske Philosophie vil svare, at det ikke er den om Nyttens, men om Philosophiens Uafhængighed at gjøre, og at Erkjendelsen af denne fattige, men uafhængige Tanke er den mere værd end den hele Masse af indvortes eller udvortes *givne* Erfaringer. Den vil fremdeles svare, at Philosophien har gjort sig fattig for at blive riig. Thi denne umiddelbare Tanke drives ved sin indre dialectiske Kraft og Elasticitet videre fremad og bestemmer sig til logisk Idee, hvoraf den udvikler alle Virkelighedens Skikkelser.« Se desuden A.P. Adlers magisterafhandling *Den isolerede Subjectivitet i dens vigtigste Skikkelser*, »Første Deel«, Kbh. 1840, forsvaret den 25. juni 1840 (forkortet *Den isolerede Subjectivitet*), s. 3-6; s. 5f., hvor han med reference til »den absolute Tvivl« beskriver den væren, der sætter grænsen for filosofiens tvivl: »Denne Væren, der paa eengang er Tankens Drivfjæder og Livets inderste Pulsslag, der paa eengang er logisk og empirisk givet, i hvilken jeg paa eengang føler Tankens Inderlighed og Existentsens Tryk, er Philosophiens yderste og nødvendige Udgangspunct og Forudsætning, saafremt jeg ikke vil erklære Tanke og Liv for Intet, og mig selv for en Skygge. (...) Denne Philosophiens Forudsætning er paa eengang den yderste Grænse af Alt (...) og tillige frugtbar til Udvikling, da den (...) strax viser sig som concret Eenhed, hvorfra Noget og Andet, Tænkning og Væren, Bevidsthed og Omverden, Subjectivitet og Objectivitet, Aand og Materie, Frihed og Nødvendighed, Jeget i dets Uafhængighed og Afhængighed fremgaae og forgrene sig til Verdens og Livets Mangfoldighed.« Se desuden G.W.F. Hegels (234,14) *Phänomenologie des Geistes*, udg. af J. Schulze, Berlin 1832 [1807], ktl. 550, i *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45 (forkortet *Hegel's Werke*); bd. 2, s. 63f. (*Jub.* bd. 2, s. 71f.): »Er [Weg des Bewußtseins] kann (...) als der Weg des *Zweifels* angesehen werden, oder eigentlicher als Weg der Verzweiflung; auf ihm geschieht nämlich nicht das, was unter Zweifeln verstanden zu werden pflegt, ein Rütteln an dieser oder jener vermeinten Wahrheit, auf welches ein gehöriges Wiederverschwinden des Zweifels und eine Rückkehr zu jener Wahrheit erfolgt, so daß am Ende die Sache genommen wird wie vorher. Sondern er ist die bewußte Einsicht in die Unwahrheit des erscheinenden Wissens, dem dasjenige das Reelste ist, was in Wahrheit vielmehr nur der nicht realisirte Begriff ist.«

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 4

◀ **hilder den sig** : bedrager, narrer den sig selv, leder den sig selv på vildspor.

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 7

◀ **Efterat ... Systemet har fuldbyrdet sig ... Virkelighedens Kategorie** : refererer kritisk til G.W.F. Hegels (234,14) forsøg på at analysere 'Wirklichkeit' som en logisk kategori, se hans *Wissenschaft der Logik*, udg. af L. von Henning, bd. 1,1-1,2 og bd. 2, Berlin 1833-34 [1812-16], ktl. 552-554; bd. 1 *Die objektive Logik*, 2. afdeling »Die Lehre vom Wesen«, 3. afsnit, kap. 2 »Die Wirklichkeit«, i *Hegel's Werke* (233,4) bd. 4, s. 199-218 (*Jub.* bd. 4, s. 677-696). Se også Hegels »Die Lehre vom Wesen« i *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, udg. af L. v. Henning, bd. 1-3, Berlin 1840-45 [1817], ktl. 561-563 (forkortet *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften*); bd. 1 *Die Logik*, anden afdeling »Die Lehre vom Wesen«, »C. Die Wirklichkeit«, § 142-159, i *Hegel's Werke* bd. 6, s. 281-314 (*Jub.* bd. 8 *System der Philosophie. Erster Theil. Die Logik*, s. 319-352). Den samme måde at behandle 'virkelighed' på findes på da. grund hos J.L. Heiberg, se II.B.2 »Virkelighed«, § 105-107, i hans *Grundtræk til Philosophiens Philosophie eller den speculative Logik. Som Ledetraad ved Forelæsninger paa den kongelige militaire Høiskole*, Kbh. 1832 (forkortet *Grundtræk til Philosophiens Philosophie*), s. 59-63.

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 8

◀ **Hegelianerne adskille ... Tilværelse og Virkelighed ... er det virkeligt** : refererer til G.W.F. Hegels (234,14) skelnen ml. 'Existenz' og 'Wirklichkeit', se *Wissenschaft der Logik* (233,8) bd. 1,2 »Die Lehre vom Wesen«, 2. afsnit, kap. 1 »Die Existenz«, i *Hegel's Werke* (233,4) bd. 4, s. 120-144 (*Jub.* bd. 4, s. 598-622), samt 3. afsnit, 2. kap. »Die Wirklichkeit«, i *Hegel's Werke* bd. 4, s. 199-218 (*Jub.* bd. 4, s. 677-696); se også *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften* bd. 1, *Die Logik*, anden afdeling »Die Lehre vom Wesen«, »A. Das Wesen als Grund der Existenz«, »b. Die Existenz«, § 123-124, i *Hegel's Werke* bd. 6, s. 250-253 (*Jub.* bd. 8 *System der Philosophie. Erster Theil. Die Logik*, s. 288-291), samt anden afdeling »Die Lehre vom Wesen«, »C. Die Wirklichkeit«, § 142-159, i *Hegel's Werke* bd. 6, s. 281-314 (*Jub.* bd. 8, s. 319-352). Mens 'Existenz' er alt, hvad der eksisterer, er 'Wirklichkeit' den delmængde af det, der eksisterer, og som fremviser fornuft og begreb ('Begriff'). Den spekulative idé er enheden af det abstrakte begreb ('Begriff') og dets virkeliggørelse i virkeligheden; se følgende passage i *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften* bd. 1, *Die Logik*, tredje afdeling, »Die Lehre vom Begriff«, »C. Die Idee«, § 213, i *Hegel's Werke* bd. 6, s. 385: »Die Idee ist das Wahre *an und für sich*, die absolute Einheit des Begriffs und der Objektivität. Ihr ideeller Inhalt ist kein anderer als der Begriff in seinen Bestimmungen; ihr reeller Inhalt ist nur seine Darstellung, die er sich in der Form äußerlichen Daseyns giebt und diese Gestalt in seine Idealität eingeschlossen, in seiner Macht, so sich in ihr erhält.« (*Jub.* bd. 8, s. 423.) Se også *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften* bd. 1, *Die Logik*, »Einleitung«, § 14, i *Hegel's Werke* bd. 6, s. 22f. (*Jub.* bd. 8, s. 60f.), og § 18, i *Hegel's Werke* bd. 6, s. 26f. (*Jub.* bd. 8, s. 64f.).

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 11

◀ **udv:** : udvortes.

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 12

◀ **Hegel:** : hegelianerne.

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 14

◀ **bestemme ikke Grænsen ... ethvert Phænomen ... blive virkeligt** : sml. fx II.B.1 »Absolut Phænomen«, c. »Virkelighed«, § 104, i J.L. Heibergs *Grundtræk til Philosophiens Philosophie* (233,8), s. 57: »Tilfældets uendelige Række ophæves i sit 3die Led, som er Umulighedens Tilbagevendende til Mulighed: 1) Mulighed; 2) Umulighed; 3) Umulighedens Umulighed = Mulighed. Men denne resulterende Mulighed, som har Umuligheden til Forudsætning, og har ophævet denne, er *Virkelighed*, som er *Phænomenets Tilværen*. Eller: som Resultat af den ophævede Mulighed og Umulighed, er dette 3die Led resulterende Grund, altsaa den Mulighed, som er (...), men denne er Virkelighed. Eller: Virkeligheden er Tilfældet, sat i sit positive Moment, som Mulighed, saaledes at det negative bliver dens Grændse; d. e. [det vil sige] det Umulige er Grændsen for det Virkelige.« Se også anmærkning 1, s. 57: »Umulighedens Modsætning til Muligheden ophæver sig selv; først i sin Modsætning til Virkeligheden bliver den reel, ligesom Intet ophæves i sin Modsætning til Væren, men først bliver reelt i sin Modsætning til Noget, nemlig som dettes Grændse eller Qualitet (...). Da det Umulige saaledes er Grændsen for det Virkelige, saa er Alt, hvad som ikke er virkeligt, umuligt.«

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 14

◀ **det Tilfældige** : se fx G.W.F. Hegels (234,14) *Wissenschaft der Logik* (233,8) bd. 1,2 »Die Lehre vom Wesen«, 3. afsnit, kap. 2 »Die Wirklichkeit«, »A. Zufälligkeit oder formelle Wirklichkeit, Möglichkeit und Nothwendigkeit«, i *Hegel's Werke* (233,4) bd. 4, s. 202-207, især s. 205-207 (*Jub.* bd. 4, s. 680-685, især s. 683-685). Se også J.L. Heiberg *Der Zufall, aus dem Gesichtspunkte der Logik betrachtet. Als Einleitung zu einer Theorie des Zufalls*, Kbh. 1825; se desuden II.B.1 »Absolut Phænomen«, b. »Tilfælde«, § 103, i J.L. Heibergs *Grundtræk til Philosophiens Philosophie* (233,8), s. 55-57.

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 19

◀ **Forsynet** : se fx følgende passager i »Einleitung« til G.W.F. Hegels (234,14) *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, udg. af E. Gans, Berlin 1837, i *Hegel's Werke* (233,4) bd. 9, s. 16: »Das Weitere ist, daß diese Erscheinung des Gedankens, daß die Vernunft die Welt regiere, mit einer weiteren Anwendung zusammenhängt, die uns wohl bekannt ist - die Form der religiösen Wahrheit nämlich, daß die Welt nicht dem Zufall, und äußerlichen zufälligen Ursachen preisgegeben sey, sondern eine *Vorsehung* die Welt regiere. Ich erklärte vorhin, daß ich nicht auf Ihren Glauben an das angegebene Princip Anspruch machen wolle, jedoch an den Glauben *darin*, in dieser religiösen Form, dürfte ich appelliren, wenn nicht überhaupt die Eigenthümlichkeit der Wissenschaft der Philosophie es nicht zuließe, daß Voraussetzungen gelten, oder von einer anderen Seite gesprochen, weil die Wissenschaft, welche wir abhandeln wollen, selbst erst den Beweis obzwar nicht der Wahrheit, aber der Richtigkeit jenes Grundsatzes geben soll. Die Wahrheit nun, daß eine, und zwar die göttliche Vorsehung den Begebenheiten der Welt vorstehe, entspricht dem angegebenen Principe, denn die göttliche Vorsehung ist der Weisheit nach unendliche Macht, welche ihre Zwecke, das ist, den absoluten, vernünftigen Endzweck der Welt verwirklicht: die Vernunft ist das ganz frei sich selbst

bestimmende Denken.« Og videre s. 16f.: »Die Geschichte erklären aber heißt, die Leidenschaften des Menschen, ihr Genie, ihre wirkenden Kräfte enthüllen, und diese Bestimmtheit der Vorsehung nennt man gewöhnlich ihren *Plan*. Dieser Plan aber ist es, welcher von unseren Augen verborgen seyn soll, ja welchen es Vermessenheit seyn soll, erkennen zu wollen.« Endvidere s. 17: »Denn im Besonderen läßt man es hie og da wohl gelten, wenn fromme Gemüther in einzelnen Vorfällen nicht blos Zufälliges, sondern Gottes Schickungen erkennen, wenn z. B. einem Individuum in großer Verlegenheit und Noth unerwartet eine Hülfe gekommen ist, aber diese Zwecke selbst sind beschränkter Art, sind nur die besonderen Zwecke dieses Individuums. Wir haben es aber in der Weltgeschichte mit Individuen zu thun, welche Völker, mit Ganzen, welche Staaten sind: wir können also nicht bei jener, so zu sagen, Kleinkrämerei des Glaubens an die Vorsehung stehen bleiben, og eben so wenig, bei dem blos abstrakten, ubestimmten Glauben, der nur zu dem Allgemeinen, daß es eine Vorsehung gebe, fortgehen will, aber nicht zu den bestimmteren Thaten derselben. Wir haben vielmehr Ernst damit zu machen, die Wege der Vorsehung, die Mittel og Erscheinungen in der Geschichte zu erkennen, og wir haben diese auf jenes allgemene Princip zu beziehen.« (*Jub.* bd. 11, s. 39, s. 39f. og s. 40.)

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 24

◀ **det Historiske** : se fx § 18 i A.P. Adler *Den isolerede Subjectivitet* (233,4), s. 48-52, især s. 48, hvor det hedder: »Historiens store Former og Stadier have et evigt Stereotyp i den menneskelige Sjæl, i Individernes Bevidstheds[-] og Udviklingsproces. Enhver Verdensaandens Skikkelse har, før den viger bort, skrevet sig et evigt Minde i Individernes Indre, og betegnet sin objective Tilværelse ved et evigt sig gjentagende Moment i Subjectets Bevidsthed. Verdensaandens gamle Skikkelse reproducere sig bestandig som ny i den Enkeltes Sjæl. Den historiske Skikkelse viger bort, giver Plads for en kommende, og træder selv tilbage i Ideens Pantheon, medens Individerne bestandig give den en evig Sjælevandring. Hvad der har behersket Slægterne, reproducere sig hos Individerne. Mennesket er en Mikrokosmos, ikke blot i fysisk, men i intellectuel og moralsk Henseende. (...) De historiske Momenter have et evigt Liv i de evigt tilbagevendende psykologiske. Det Gamle fødes i Individerne som Nyt, og ifører sig Nyhedens Skikkelse. I denne Reproduction af det Svundne ligger Menneskets Frihed.« Og s. 49: »Den uendelige Subjectivitet er i psykologisk Henseende et evigt tilbagevendende Phænomen, et Moment, der bestandig vil dukke frem saalænge der ere Mennesker, der, født med den historiske Skikkelse i Verdensaanden, vil have en evig Gjenfødsel hos Individerne, der vil have Menneskeslægtens evige Liv som det har den historiske Skikkelses Ælde, der, som det har sit Ophav i Verdensaandens Nødvendighed, først vil have sin ende med Menneskeslægtens Frihed. / Men naar det Svundne saaledes fødes paa ny, har det ikke længer sin oprindelige Gyldighed; naar Verdensaandens svundne Momenter og Stadier fødes i Individerne, have de ikke længere den historiske Sandhed og Ret.« Og videre s. 50: »Naar man fastholder et svundet Moment, bliver man staaende i Negationen, det vil sige, i det, som Verdensaanden allerede har negeret, og som Individerne derfor ogsaa skulle [skal] negere. Ligesom det er nødvendigt at have Negationen som et Moment, thi uden det er der ingen Selvkundskab og Verdensbevidsthed, saaledes er Ophævelsen deraf nødvendig, for ikke at blive staaende i Endeligheden og fortabes i den; thi Endeligheden er netop det Standpunkt, hvorpaa Verdensaanden har gjort Ende, og som derfor ogsaa Individerne skulle [skal] gjøre Ende paa. Ved at blive staaende derpaa, henflytter man sig selv i en Sphære, som Verdensaanden, ved at ophæve, har erklæret for endelig.«

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 24

◀ **Apotheose** : ophøjelse til guddommelighed.

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 33

◀ **bortdunste** : svinde som damp; fordufte.

I trykt udgave: Bind 27 side 233 linje 35

◀ **Den Strids-Periode ... efter Reformationen i selve den protestantiske Kirke** : sigter formentlig til perioden fra Luthers død i 1546 til udgivelse af det sidste lutherske bekendelsesskrift *Formula Concordiae* (da. *Konkordieformlen*) i 1580 på ty. (udkom overs. til lat. i 1598). I denne periode fandt følgende stridigheder sted: Striden om den objektive og subjektive retfærdiggørelse el. om den tilregnede (forensiske) retfærdighed og den meddelte (fysiske el. helende) og tilegnede (indre) retfærdighed. Striden om Philipp Melanchthons autoritet el. striden ml. det gl. kompromissøgende universitet i Wittenberg og det nye, strengt lutherske universitet i Jena, ikke mindst hvad angik spørgsmålet om nadverforståelsen; denne strid blev ogsaa kaldt den adiaforistiske strid, dvs. striden om, hvad der var ligegyldige ting, der kunne opgives, og hvad der var ikke-ligegyldige ting, som ikke kunne opgives. Striden om nødvendigheden af gode gerninger el. striden om de gode gerningers retfærdiggørende kraft, dvs. om, hvorvidt der er et nødvendigt forhold ml. gode gerninger og den evige salighed el. ikke. Og den synergistiske strid el. striden om prædestination og om arvesynd samt om menneskets synergi, dvs. dets frie 'medvirken', til frelse. Se fx § 419-423 i K. Hase *Kirkehistorie. Lærebog nærmest for akademiske Forelæsninger*, overs. af C. Winther og T. Schorn, Kbh. 1837 [ty. 1834, 2. udg. 1836], ktl. 160-166, s. 450-454; og § 202f. i H.E.F. Guericke *Handbuch der*

Kirchengeschichte, 3. udg., bd. 1-2 [med fortløbende paginering], Halle 1838 [1833], ktl. 158-159; bd. 2, s. 1011-1039.

I trykt udgave: Bind 27 side 234 linje 1

◀ **compendieus** : oversigtligt, forkortet, sammentrængt.

I trykt udgave: Bind 27 side 234 linje 7

◀ **den nyere Philosophie** : sigter formentlig til filosofien efter den fr. filosof, matematiker og naturforsker René Descartes (1596-1650).

I trykt udgave: Bind 27 side 234 linje 12

◀ **grandieuse** : storladne, storslåede, storstilede.

I trykt udgave: Bind 27 side 234 linje 13

◀ **Hegel** : Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), ty. filosof og teolog; fra 1818 til sin død prof. i Berlin.

I trykt udgave: Bind 27 side 234 linje 14

◀ **Kant** : Immanuel Kant (1724-1804), ty. filosof; 1755-69 privatdocent, fra 1770 prof. ved universitetet i Königsberg.

I trykt udgave: Bind 27 side 234 linje 15

◀ **den egl. anthropologiske Contemplation** : se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 27 side 234 linje 20

◀ **cfr. K.K. p. 20 og 21** : jf. følgende to passager i journaloptegnelsen KK:2, hvoraf den første er dateret den 13. aug. 1838 og lyder: »I det jeg er kommen til dette Punkt kan jeg ikke tilbageholde den Bemærkning, at Grunden til, at mange af den nyere Philosophies Skrifter, efter at den Beundring, som dens Talentfuldhed maa afnøde Enhver, har sat sig, efterlade et saa lidet egentlig tilfredsstillende Udbytte, er fordi hele dens Opmærksomhed er henvendt paa Spørgsmaal, der aldrig ere komne til Orde i den chr Bevidsthed, dreie sig om Problemer, der skulde retfærdiggjøre Antagelsen af Virkeligheden af et Forhold mellem Gud og Menneskene, medens den chr. Bevidsthed uden at omspørge denne *conditio sine qua non* [lat., den ufravigelige el. nødvendige betingelse] nu søger at opfatte de Concretioner, som dette Forhold har givet sig. Naar derfor Schaller her udvikler Begrebet Forsoning saa udvikler han blot Muligheden af Guds Forhold til Msk, hvilket man vist med megen Grund kan indrømme ham kun at kunne finde Sted under Antagelse af en personlig Guds Tilværelse; men derved er den vrede Gud endnu ikke forsonet, og den Tilfredsstillelse og Hvile man finder i en saadan Besvarelse er kun illusorisk, da dette Spørgsmaal ikke har real Betydning for den chr. Bevidsthed; men vel en stor Vigtighed for filosofiske 'Vorstudien'.« SKS 18, 330f. Og den anden, der er udateret og lyder: »Men naar derved saaledes enhver Modsætning mellem Gud og Verden er ophævet saa viser jo det, at Modsætningen var en blot logisk, og at den Modsætning som henhører under de religieus-moralske Anskuelser (Synd etc) ikke er berørt, hvilket naturligviis har sin simple Grund deri, at man endnu ikke er kommen dertil.« SKS 18, 331,21-24. De to passager, som begge er underskrevet »K.«, dvs. Kierkegaard, er skrevet over hele siden mellem SKs excerpter fra kap. 5 »Die Idee der Versöhnung« i Julius Schaller *Der historische Christus und die Philosophie. Kritik der Grundidee des Werks das Leben Jesu von Dr. D. F. Strauss*, Leipzig 1838, ktl. 759. De samlede excerpter i KK:2, i SKS 18, 318-337, er forsynet med følgende datering: »beg: d. 23 Juli – endt d. 21 Aug. 1838«, s. 318m.

I trykt udgave: Bind 27 side 234 linje 22

◀ **den forud for den i Viden givne Eenhed ... gaende Tvivl** : sml. fx § 5 i H.L. Martensens licentiatafhandling *De autonomia conscientiae sui humanæ, in theologiam dogmaticam nostri temporis introducta*, Kbh. 1837 (i da. oversættelse af L.V. Petersen *Den menneskelige Selvbevidstheds Autonomie i vor Tids dogmatiske Theologie*, Kbh. 1841, ktl. 651, s. 16-19), s. 19-23, hvor Martensen gør rede for, hvorledes den altomfattende cartesianske tvivl (jf. René Descartes' sætning »de omnibus dubitandum est« (lat., der bør tvivles om alt)) går forud for identiteten af tænken og væren (jf. Descartes' sætning »cogito ergo sum« (lat., jeg tænker, og som tænkende er jeg)). Det samme bragte Martensen til udtryk i sine forelæsninger over »Philosophiens Historie fra Kant til Hegel« i vintersemestret 1838-39, se det kollegiehefte med forelæsningerne, som SK ejede (trykt som *Pap. II C 25*, i bd. XII, s. 280-331; s. 282).

I trykt udgave: Bind 27 side 234 linje 25

◀ **altereret** : forandret (til det værre); forvansket.

I trykt udgave: Bind 27 side 234 linje 28

◀ **pathologisk** : sml. papiroptegnelsen 259:2, i SKS 27, 215,28, med kommentar.

I trykt udgave: Bind 27 side 234 linje 29

◀ **Plato udtaler, naar han siger at al Viden er Erindring** : hentyder fx til Platons dialog *Menon*, 81d, hvor Sokrates i sin samtale med Menon siger: »Eftersom altsaa Sjælen er udødelig og atter og atter er født paany, og følgelig har set baade denne Verden og Underverdenen og meget mere, har den lært alt, hvad nævnes kan, at kende; derfor er der intet mærkeligt ved, at den ogsaa er i Stand til at genkalde sig i Erindringen, hvad den før har vidst, baade om det gode og om meget andet. / Thi da hele Verdensaltet er af samme Natur og Oprindelse, og Sjælen har lært det alt at kende, kan der intet være til Hinder for, at naar den blot har erindret een Ting – vi Mennesker kalder det at lære – saa kan den finde alt det øvrige frem igen, hvis den blot er udholdende og ikke bliver træet af at søge; for al Søggen og al Tilegnelse er ikke andet end Erindring« (*Platons Skrifter*, udg. af Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41]; bd. 2, s. 263). Se også *Menon*, 82-86, hvor Sokrates viser, at han ud fra en tegnet figur og ved hjælp af sin spørgeteknik kan aflokke en slave viden om geometriske forhold. Denne viden må slaven altid have haft, den har 'slumret' i hans sjæl, eller den er blevet 'skuet' af ham i en tidligere, ideel tilværelse. Sokrates har ikke lært ham noget, blot formået at få ham til at erindre sig en viden, han tidligere har fået (jf. *Platons Skrifter* bd. 2, s. 264-271). Se desuden Platons dialog *Faidros*, 246a-249d (jf. *Platons Skrifter* bd. 6, s. 38-43). Se endelig Platons dialog *Faidon*, 72e-78b (jf. *Platons Skrifter* bd. 3, s. 182-190). – **Plato**: el. Platon (427-347 f.Kr.), gr. filosof, elev af Sokrates (236,2).

I trykt udgave: Bind 27 side 234 linje 32

◀ **sit venia verbo** : lat., med forlov at sige; undskyld udtrykket!

I trykt udgave: Bind 27 side 235 linje 5

◀ **den Betragtning at al Philosopheren ... hvad der i Bevidstheden ... er givet** : hentyder formentlig til J.L. Heiberg *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid. Et Indbydelses-Skrift til en Række af filosofiske Forelæsninger*, Kbh. 1833, ktl. 568, s. 49f., hvor Heiberg skriver, »at Philosophien hverken i det hegelske eller i nogetsomhelst sandt System er at betragte som noget Nyt, der kommer til det Bestaaende, ligesom en pludselig indtagen Universal-Medicin, der skulde befrie fra alle Onder; men at den er det Maal, hvorhen vor politiske Virksomhed, vor Videnskab, vor Kunst, vor Poesie og vor Religion, kort sagt, alle vore Interesser stræbe, ifølge deres egen immanente Kraft, saa at Philosophien ikke kan være Andet end Erkjendelsen af den Sandhed, hvortil disse Bestræbelser allerede ere komne. Og det hegelske System fortjener af den Grund Fortrinet, at det hidtil er det meest omfattende, det som har lagt den største Mængde af hine Bestræbelser til Grund, og rigtigst opfattet den fælleds Retning, hvori de støde sammen til en Central-Videnskab.« Og videre s. 51f.: »Det gjælder (...) om at aabne vore Øine for det, som vi allerede see, uden at vide det; at udfolde vor Bevidsthed, og vise os hvad den indeholder. Den Kunst, hvoraf man maa betjene sig, som Middel til dette Øiemed [formål], er at knytte de filosofiske *Begreber* til vore *Forestillinger*, eller ligesom oversætte hine i det Sprog, som disse tale; thi i Forestillingen ere vi Alle hjemme, men i Begrebet føle vi os fremmede, indtil vi have erfaret, at Begrebet selv hviler i Forestillingen, ligesom et ubekendt Værelse i det Huus, hvori vi have hjemme. Philosophien ligger ubevidst i den sunde Menneskeforstand.«

I trykt udgave: Bind 27 side 235 linje 8

◀ **σιγή** : gr. (sigē), tavshed, stilhed.

I trykt udgave: Bind 27 side 235 linje 15

◀ **den over Msk. hvilende Forbandelse ... i sit Ansigtssved at æde sit Brød** : hentyder til beretningen i 1 Mos 3 om syndefaldet, hvor Gud siger til Adam: »efterdi du lydte [lyttede til] din Hustrues Røst, og aad [spiste] af det Træe, om hvilket jeg bød dig, og sagde: du skal ikke æde deraf, da vorde Jorden forbandet for din skyld, med Kummer skal du æde deraf alle dit Livs Dage. Og den skal bære dig Torn og Tidsel, og du skal æde Urter paa Marken. I dit Ansigtssveed skal du æde Brødet, indtil du bliver til Jord igjen; thi du er tagen deraf; thi du er Støv, og skal blive til Støv igjen«, v. 17-19 (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 27 side 235 linje 18

◀ er det **og**: også.

I trykt udgave: Bind 27 side 235 linje 23

◀ **saa** er den: således.

I trykt udgave: Bind 27 side 235 linje 28

◀ **cf. EE. p. 37** : jf. følgende to optegnelser i journalen EE: Journaloptegnelse EE:151, dateret den 30. juli 1839: »Philosopherne mene, al Erkjendelse, ja selve Guddommens Tilværelse er Noget, Mskheden selv producerer, og at der kun i uegentlig Forstand kan være Tale om en Aabenbaring, omtrent i samme Forstand, som man kan sige, at Regnen falder ned fra Himlen, da dog denne Regn ikke er andet end den af Jorden producerede Taage; men de glemme, for at blive i Billedet at Gud i Begyndelsen adskilte Himlens og Jordens Vande, og at der er Noget højere til end *Atmosphæren*.^b« SKS 18, 53,18-26. Med marginaloptegnelserne EE:151.a: »Modsætningen hertil har jeg udtalt i en af mine andre Bøger i den Sætning: at al Erkjendelse er *respiratio* [235,32].« SKS 18, 53m,1-4. Og marginaloptegnelsen EE:151.b: »Erkjendelsen af dette Højere er naturligviis stykkeviis^a«, med noten: ^acf Joh: 16, 16: Om en liden Stund skulle [skal] I ikke see mig, og atter om en liden Stund skulle I see mig.« SKS 18, 53m,5-9. Se kommentarerne hertil. Og journaloptegnelsen EE:152: »Men den msklige¹ Erkjendelse har dog objektiv Realitæt og Antropomorphismen (i den videste Betydning ikke blot om Udtryk om Gud men og [også] om al Tilværelsen) er ingen Transcendents, som vi jo seer i Gen: 2, 19, at Gud førte alle Dyrene til Adam for at see, hvad han vilde kalde^a dem, og det Navn han gav hver især, det *beholdt* det.« SKS 18, 53f. Med note EE:152.1: »hvor beskrænket limiteret [begrænset] den saa end maa være, saa længe vi leve i den jordiske Existents^s status constructus [lat., 'sammensatte tilstand'].« SKS 18, 53,31-33. Og marginaloptegnelsen EE:152.a: »denne Kaldelse bliver naturligviis altid forskjellig fra den guddl. Kaldelse, der er identisk med Skabelse: Gud kaldte Lyset *til at være* Dag $\gamma\alpha\upsilon\zeta$ (bemærk ζ) det var ikke en Navne-Bestemmelse men en substantiel, real Bestemmelse.« SKS 54m,1-7. Se kommentarerne hertil.

I trykt udgave: Bind 27 side 235 linje 32

◀ **DD. p. 59 n** : jf. følgende journaloptegnelse DD:176, dateret den 2. dec. 1838: »Det gaaer med at udvikle de aprioriske Grundbegreber, ligesom det i den chr Sphære gaaer med Bønnen, thi her skulde man jo troe, at Msk paa den frieste, subjektiveste Maade satte sig i Forhold til Gudd. og dog høre vi, at det er den Hellig-Aand der virker Bønnen, saa at den eneste Bøn der endnu blev tilbage var den: at kunne bede, ihvorvel ved dybere Eftersyn endogsaa den er virket i os – saaledes gives der hell. ingen Deduction Begrebs-Udvikling, ell. hvad man vil kalde det som har nogen constitutiv Kraft – Msk kan blot besinde sig derpaa, og det at ville dette, naar denne Villie ikke er tomt ufrugtbar Gaben – er det som svarer til hiin eneste Bøn, og er ligesom denne igjen virket i os.« SKS 17, 270f. Se også marginaloptegnelsen DD:176.a, dateret den 3. dec. 1838: »Man kan derfor ogsaa sige, at al Erkjenden er ligesom Aandedraget en *respiratio*.« SKS 17, 270m. Se kommentarerne hertil.

I trykt udgave: Bind 27 side 235 linje 32

◀ **det Had Hegel har til det Opbyggelige, der alle vegne stikker frem** : se fx »Vorrede« til G.W.F. Hegels (234,14) *Phänomenologie des Geistes*, i *Hegel's Werke* (233,4) bd. 2, s. 8f. (*Jub.* bd. 2, s. 16f.), hvor det hedder, s. 9 (s. 17): »Diese Genügsamkeit des Empfangens oder Sparsamkeit des Gebens ziemt der Wissenschaft nicht. Wer nur Erbauung sucht, wer die irdische Mannigfaltigkeit seines Daseyns und des Gedankens in Nebel einzuhüllen und nach dem unbestimmten Genusse dieser unbestimmten Göttlichkeit verlangt, mag zusehen, wo er dieß findet; er wird leicht selbst sich etwas vorzuschwärmen und damit sich aufzuspreizen die Mittel finden. Die Philosophie aber muß sich hüten, erbaulich seyn zu wollen.« Se endvidere Hegels skrivelse »An den königl. Preußischen Regierungsrath und Professor Friedrich v. Raumer. / Ueber den Vortrag der Philosophie auf Universitäten« (1816) i *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's vermischte Schriften*, udg. af F. Förster og L. Boumann, bd. 1-2, Berlin 1834-35, ktl. 555-556; bd. 2, i *Hegel's Werke* bd. 17, s. 349-356 (*Jub.* bd. 3, s. 317-324); s. 352 (s. 320) og s. 355 (s. 323), hvor Hegel skriver: »Ich erwähnte vorhin der *Erbauung* [s. 352], die oft von der Philosophie erwartet wird; meines Erachtens soll sie, auch wenn der Jugend vorgetragen, niemals *erbaulich* seyn.« Se også »Vorrede« til Hegels *Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, udg. af E. Gans, Berlin 1833 [1821], ktl. 551, i *Hegel's Werke* bd. 8, s. 15 (*Jub.* bd. 7, s. 31); samt § 272, s. 352 (s. 368).

I trykt udgave: Bind 27 side 235 linje 33

◀ **Opiat** : opiumholdigt lægemiddel, især sovemiddel.

I trykt udgave: Bind 27 side 235 linje 35

◀ **sit eget Princip** : hentyder til, at Sokrates (se følgende kommentar) i sine samtaler i Platons dialoger ofte påberåber sig sin uvidenhed, således i *Sokrates' Forsvarstale*, 21a - 23b, hvor han forklarer, at oraklet i Delphi netop har nægtet, at nogen er visere end han, da han ved, at han intet ved, modsat de mange, der bilder sig ind at vide noget. Lidt senere, 33c og 28e, siger Sokrates også, at han bl.a. gennem orakelord og drømme har fået det pålagt af Gud at prøve sig selv og dem, der bilder sig ind at være vise, men ikke er det. (Jf. *Platons Skrifter* (234,32) bd. 1, s. 265-293, s. 269-272, s. 284 og s. 278.)

I trykt udgave: Bind 27 side 236 linje 2

◀ **Socrates** : el. Sokrates (o. 470-399 f.Kr.), gr. filosof; udviklede sin tænkning i dialog med sine samtidige; søgte gennem sin majeutiske metode (sin jordemoderkunst) at forløse andre, der i forvejen var svangre med viden, og at hjælpe dem af med deres vrangforestillinger, hvilket altid skete i samtalens form. Han blev anklaget for at antage andre guder end dem, staten anerkendte, og for at fordærve Athens ungdom; en folkedomstol i Athen kendte ham skyldig, og han blev henrettet med et bæger gift, som han tømte med sindsro. Han har intet skriftligt efterladt sig; hans karakter, samtalekunst og lære er hovedsagelig blevet skildret af tre samtidige forfattere, nemlig af Aristofanes i komedien *Skyerne*, af Xenofon i de fire 'sokratiske' skrifter, herunder mindeskriftet om Sokrates *Memorabilia*, og af Platon (234,32) i dialogerne.

I trykt udgave: Bind 27 side 236 linje 2

◀ **een Nar kan spørge mere end 7 Vise kan svare paa** : ordsprog, der findes i forskellige varianter, fx »Een Tosse kan spørge meer end syv Vise kan svare paa«, optegnet som nr. 2542 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 97. Andre varianter er optegnet under nr. 9528 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 2, s. 350.

I trykt udgave: Bind 27 side 236 linje 5

◀ **de Ord af Socrates ... taler om Udødeligheden ... ønskede at spørge dem** : henviser til følgende passage i Sokrates' tale efter domfældelsen og fastsættelsen af dødsstraffen, i Platons *Sokrates' Forsvarstale*, 41a-c, hvor Sokrates siger: »hvis altsaa Døden er som en Rejse herfra til en anden Verden, og hvis det er sandt, hvad der siges, at dør opholder alle de Døde sig, kan man da tænke sig noget bedre? / Tænk, hvis man kom til Hades, og paa een Gang slap fri for de saakaldte Dommere heroppefra, og dernede traf de virkelige Dommere, der jo ogsaa siges at skifte Lov og Ret dør, Minos og Rhadamanthys og Aiakos og Triptolemos og alle de andre Halvguder, som i Livet har været Retfærdighedens Vogtere; det var vel ikke nogen daarlig Rejse! Og hvad vilde man ikke give for at træffe Orfeus og Musaios og Hesiod og Homer! Jeg ved da, at jeg vilde gerne gaa i Døden mange Gange, hvis det er sandt. / Det vilde for Resten ogsaa være en særlig Glæde for mig dør at træffe Palamedes og Aias, Telamons Søn, og alle de andre, der i Oldtiden har lidt en uretfærdig Dom, og sammenligne deres Skæbne med min. Det, tør jeg nok sige, vilde ikke være kedeligt! Og det vigtigste af det altsammen: at kunne tilbringe Tiden med at prøve og studere Folk dernede, ligesom jeg har gjort det heroppe, og se, hvem af dem der er vise, og hvem der bilder sig ind at være det, men ikke er det; hvad vilde man ikke give for at faa Lejlighed til at prøve Føreren paa det store Togt til Troia, eller Odysseus eller Sisyfos eller tusind andre Mænd og Kvinder? Hvilken ubeskrivelig Lykke at omgaa dem, at snakke med dem, at prøve dem! De kunde da i hvert Fald ikke hævne sig for det ved at tage Livet af en! Ogsaa den Fordel har jo Hadesbeboerne frem for os heroppe, at de er udødelige, hvis det da ellers er sandt, hvad man siger« (*Platons Skrifter* (234,32) bd. 1, s. 292f.).

I trykt udgave: Bind 27 side 236 linje 11

◀ **ὕψωμα** : gr. (hýpsēma), højde, højhed; ophøjethed, hovmod. Ordet forekommer i 2 Kor 10,5, hvor Paulus taler om at ødelægge »al Høihed, som opløfter sig imod Guds Kundskab« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 236 linje 16

◀ **einfache** : af ty., simple, jævne.

I trykt udgave: Bind 27 side 236 linje 16

◀ **den nyere Philosophie ... fjernet enhver Forudsætning ... begynde med Intet** : sml. *Af en endnu Levendes Papirer* (1838), hvor SK henviser til »Hegels store Forsøg paa at begynde med Intet«, *SKS* 1, 17,15. I indledningen til *Wissenschaft der Logik* (233,8) kræver G.W.F. Hegel (234,14), at logikken skal begynde med 'den rene væren', der imidlertid er identisk med 'intet', jf. kapitlet »Womit muß der Anfang der Wissenschaft gemacht werden?« i første bog »Die Lehre vom Seyn« i *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (233,4) bd. 3, s. 59-74 (*Jub.* bd. 4, s. 69-84), hvor det s. 68 (s. 78) hedder: »Der Anfang ist nicht das reine Nichts, sondern ein Nichts, von dem Etwas ausgehen soll; das Seyn ist also auch schon im Anfang enthalten. Der Anfang enthält also Beides, Seyn und Nichts; ist die Einheit von Seyn und Nichts; - oder ist Nichtseyn, das zugleich Seyn, und Seyn, das zugleich Nichtseyn ist.« Den da. hegelianer J.L. Heiberg gjorde tanken om, at filosofien må 'begynde med intet', til et slagordsagtigt princip; jf. fx § 1-8 i hans artikel »Det logiske System« i tidsskriftet *Perseus, Journal for den speculative Idee*, nr. 1, juni 1837, og nr. 2, aug. 1838, udg. af J.L. Heiberg, ktl. 569 (forkortet *Perseus*); nr. 2, s. 1-45; jf. også § 26-27 i hans *Grundtræk til Philosophiens Philosophie* (233,8), s. 11. - **fjernet enhver Forudsætning**: 237,15.

I trykt udgave: Bind 27 side 236 linje 18

◀ **oppebie** : afvente, vente på.

I trykt udgave: Bind 27 side 236 linje 24

◀ **priselig** : prisværdig, rosværdig.

I trykt udgave: Bind 27 side 236 linje 29

◀ **hiin samvittighedsfulde Dommer ... ikke udvidede det til Dødsstraffen** : En kilde er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 27 side 236 linje 30

◀ bliver det **og**: også.

I trykt udgave: Bind 27 side 237 linje 4

◀ **desto værre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 27 side 237 linje 10

◀ **Philosophernes Forudsætningsløshed** : hentyder til samtidens debat om filosofiens forudsætningsløse begyndelse. I kapitlet »Womit muß der Anfang der Wissenschaft gemacht werden?« i første bog, »Die Lehre vom Seyn«, i *Wissenschaft der Logik* (233,8) bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (233,4) bd. 3, s. 59-74 (*Jub.* bd. 4, s. 69-84), påstår G.W.F. Hegel (234,14), s. 63 (s. 73), at den spekulative tænkning begynder forudsætningsløst. Videnskabens begyndelse »darf so *nichts voraussetzen*, muß durch nichts vermittelt seyn, noch einen Grund haben; er soll vielmehr selbst Grund der ganzen Wissenschaft seyn. Er muß daher schlechthin *ein Unmittelbares seyn*, oder vielmehr nur *das Unmittelbare* selbst. Wie er nicht gegen Anderes eine Bestimmung haben kann, so kann er auch keine in sich, keinen Inhalt enthalten, denn dergleichen wäre Unterscheidung und Beziehung von Verschiedenem aufeinander, somit eine Vermittelung. Der Anfang ist also das *reine Seyn*«. I Danmark blev dette princip hos Hegel genstand for en omfattende diskussion om filosofiens begyndelse. Se J.L. Heibergs anmeldelse af W.H. Rothe *Læren om Treenighed og Forsoning. Et speculativt Forsøg*, Kbh. 1836, i *Perseus*, nr. 1 (236,18), s. 36: »man maa erkjende, at Systemet virkelig holder hvad det lover: forudsætningsløs Begyndelse«. Herimod skriver F.C. Sibbern i sin anmeldelse af J.L. Heibergs *Perseus*, nr. 1, i *Maanedsskrift for Litteratur*, udg. af »et Selskab«, bd. 19, Kbh. 1838, s. 315f.: »Forresten er det dog vel i Øine faldende, at den Paastand, at Philosophien skal begynde uden alle Forudsætninger, selv indeholder en meget stor Forudsætning, der ei kan søges retfærdiggjort, uden at der gaaes ind i en Discussion af Philosophiens Væsen, og af dens Muelighed og af dens hele Gang og Maade, hvilken Discussion da allerede vil føre midt ind i Philosophien selv«, og han konkluderer, »at Philosophien ei kan begynde saaledes fra et umiddelbart Første, som Hegel vil lade den begynde – saa bliver herved jo gjort en stor Indsigelse mod Hegels første Begreb om Philosophie, og den Debat, vi saaledes reise, maa da tænkes afgjort, førend hans Begyndelse kan gjøre sig gjeldende«, jf. også s. 334f. I artiklen »Det logiske System« insisterer J.L. Heiberg derimod på nødvendigheden af en forudsætningsløs begyndelse i logikken, jf. *Perseus*, nr. 2 (236,18), § 4, s. 11: »Den Vei, ad hvilken vi her bevæge os for at naae den absolute Begyndelse, maa man gjerne kalde en explicativ eller exoterisk Indledning, naar man kun vil lægge Mærke til, at den bliver uden al Indflydelse paa selve Systemets Begyndelse. Thi den optager ikke nogensomhelst Forudsætning, til Præjudiz for den absolute Begyndelse. Dette *kan* den nemlig ikke, fordi den netop bevæger sig mod det Forudsætningsløse, hvorefter følger, at den, istedenfor at optage Noget, tvertimod bortkaster Alt, thi ellers kunde den jo aldrig naae det Punkt, hvor Intet er forudsat. Men har man først naaet dette Maal, saa er det fuldkommen ligegyldigt, ad hvilken Vei man er kommen dertil; thi det Forudsætningsløse er under alle Omstændigheder den rette Begyndelse, og det bliver ikke mindre forudsætningsløst, fordi man er kommen dertil igjennem Forudsætninger«. I *Den isolerede Subjectivitet* (233,4) skriver A.P. Adler en længere »Anmærkning«, s. 4-6, »om Philosophiens Forudsætning, der, naar den viser sig som med Nødvendighed paatrængende sig selv, med det samme kan kaldes dens Forudsætningsløshed«. Her hedder det, s. 5, at filosofien kun søger »et fast Udgangspunct, en Forudsætning, der er saa ringe og abstract, at den maa erklæres for Intet, og tillige saa nødvendig, at vi ikke kunne [kan] give Slip derpaa«.

I trykt udgave: Bind 27 side 237 linje 15

◀ **Rotwelsk** : el. rotvælsk el. rotvælsk, dels betegnelse for et sprog, der består af kunstigt dannede og for udenforstående uforståelige ord, tyvesprog, jargon; dels betegnelse for sigøjners indbyrdes (hemmelige) sprog, jf. *De jydskke Zigeunere og en rotwelsk Ordbog* [af N.V. Dorph], Kbh. 1837, ktl. 1036, hvor Dorph oplyser følgende, s. 28: »De saakaldte omreisende *Natmændsfolk* i Jylland, hvilke kalde sig selv ikkun [blot] de *Reisende*, tale indbyrdes, for ikke at forstaaes af Andre, et eget Sprog, hvilket de kalde *Rotwelsk* (som udledes af *Rot*, en *Betler* eller *Kjeldring*, hvilket atter ansees for Roden til Ordet at *sammenrotte sig*) eller *Præveliqvantsproget* (∴: de *Skjønttalendes Sprog*, af *præveler*, taler, og *qvant*, smukt). Af Andre benævnes dette Sprog almindeligen *Kjeldringe-Latin*.« Dorph oplyser også, s. 1: »Det er et almindeligt, og vel ikke ugrundet Sagn, at Zigeunerne, ihvor de end ere og opholde sig, straffe de 'Sibeknaspere' med Døden, som befindes [viser sig] at have røbet deres hemmelige Sprog til Uvedkommende.«

I trykt udgave: Bind 27 side 237 linje 33

◀ maaskee **og**: også.

I trykt udgave: Bind 27 side 237 linje 34

◀ **Historien om den babyloniske Sprogforvirring** : sigter til beretningen om Babelstårnet i 1 Mos 11,1-9. Her fortælles det, at hele jorden havde ét sprog, og at menneskene besluttede at bygge en by med et tårn, der skulle nå op til himlen, for at skabe sig et navn og for ikke at blive spredt ud over hele jorden. Men da Gud indså, at det ville sætte dem i stand til at gennemføre alt, hvad de forsøgte sig med, besluttede han at forvirre deres sprog, så de ikke kunne forstå hinanden. Og Gud forvirrede deres sprog og spredte dem ud over hele jorden, så de måtte holde op med at bygge byen.

I trykt udgave: Bind 27 side 237 linje 34

◀ **totum est parte sua prius** : lat., helheden er forud for sine dele.

I trykt udgave: Bind 27 side 238 linje 1

◀ **de Ord af Brorson: ... Frydens Harpe stemt** : citat fra 6. strofe i den da. biskop og pietistiske salmedigter Hans Adolf Brorsons (1694-1764) julesalme »I denne søde Juletid« (1732 og 1739): »Og blandes end med Frydesang / Med Graad og dybe Sukke, / Saa skal dog Korsets haarde Tvang / Mig aldrig Munden lukke; / Naar Hjertet sidder meest beklemt, / Da bliver Frydens Harpe stemt, / At den kan bedre klinge, / Og knuste Hjerter føle bedst, / Hvad denne store Frydefest / For Glæde har at bringe«, *Troens rare Klenodie, i nogle aandelige Sange fremstillet af Hans Adolph Brorson*, udg. af L.C. Hagen, Kbh. 1834, ktl. 199, s. 11f.; s. 12. DDS-2002, nr. 109.

I trykt udgave: Bind 27 side 238 linje 4

◀ **Plato (den ægyptiske Præst ...) Ω Σολων ... γερων δε Ἕλλην ουκ εστιν** : frit citat fra Platons (234,32) dialog *Timaios*, 22b: »καί τινα εἶπεῖν τῶν ἱερέων εὖ μάλα παλαιόν, ὃ Σόλων, Σόλων, Ἕλληνας ἀεὶ παῖδες ἐστε, γέρων δε Ἕλλην οὐκ ἔστιν« (»og en af præsterne, en meget gammel mand, sagde: Solon, Solon, I grækere er altid børn; en gammel græker findes ikke«), *Platonis opera quae extant* [De værker af Platon, der er overleveret], udg. af Fr. Ast, bd. 1-11, Leipzig 1819-32, ktl. 1144-1154; bd. 5, 1822, s. 122f. (*Platons Skrifter* (234,32) bd. 8, s. 32). Replikken indgår i den dramatiske ramme i dialogen *Timaios*, hvor der berettes om Solon, der på rejse til Egypten erfarer, at man dér har viden om begivenheder, som ligger langt længere tilbage end de første begivenheder, grækerne kender til (21a-25a). Dette forklares af den egyptiske præst dels med det forhold, at Egypten er forskånet for de naturkatastrofer, der ellers med mellemrum udsletter resten af verdens befolkning, dels med egypternes tidlige opfindelse af skriften. Således er grækernes ældste myter som børnehistorier for egypterne (23b). Herefter fortæller præsten historien om Atlantis, der er gået til grunde, men 1000 år inden grundlæggelsen af det 8000 år gamle Egypten lå i krig med det daværende Athen. – **Solon**: (o. 640-560 f.Kr.), gr. statsmand, lovgiver og digter; en af de syv vise.

I trykt udgave: Bind 27 side 238 linje 11

◀ **Græcitæten** : græskheden; den oldgræske livsopfattelse.

I trykt udgave: Bind 27 side 238 linje 14